

HANIKASI U BOSNI I HERCEGOVINI I NJIHOVA TRANSFORMACIJA U MEDRESE

Azra MEDARA

UDK 37.014.521:28(497.6)

SAŽETAK: Širenju islama i bogate islamske kulture i civilizacije, veliki doprinos dali su i mnogobrojni derviški redovi, nastajali i razvijani širom islamskog svijeta. Tesavvufsko učenje i visoka sufijska etika širila se posredstvom sufijskih institucija, identičnih ili s malim jezičkim i funkcionalnim razlikama, nazvanih imenima, *hanikah*, *ribat* i *zavija* (tekija).

Hanikah je mjesto povlačenja derviša u osamu, sufijskog boravka i okupljanja radi zikra i razgovora.¹ *Ribati* su vezani za područja s arapskim stanovništvom i služili su za odbranu muslimanskog teritorija od neprijateljskih napada. U kasnijem periodu služili su kao mjesta osamljivanja (halvet), u koja bi dolazile osobe koje se žele, određeno vrijeme, odvojiti od drugih osoba, a vrijeme posvetiti isključivo sjećanju i ljubavi prema Bogu. *Zavija* je spoj hanikaha i ribata, skromna građevina koju bi osnovao šejh, odmah nakon vojnog osvajanja nekog područja i predstavljala je sponu s lokalnim stanovništvom i okosnicu nastanka urbane sredine.²

Ključne riječi: *Gazi Husrev-begov hanikah*, *Hanikah šejha Ibrahima Bistrigije*, *Koski Mehmed-paše hanikah*, *Hanikah šejh Ismail-ef. Opijača*, *Hanikah Mehmeda Čauša*, *Hanikah Elči Ibrahim-paše*, *medrese*

Nastanak i razvoj hanikaha

Prema izvorima, o podizanju prvog hanikaha postoje različita tumačenja. Prema nekim tvrdnjama prvi hanikah izgradio je nepoznati, kršćanski vladar u Remli, Palestini, kao znak poštovanja i divljenja prema dvojici derviša koje je upoznao,³ a Ibn Tejmijje navodi da ga je osnovao jedan murid 793. godine, u Abadanu, nedaleko od Basre.

Tokom IX i X vijeka počinju se podizati hanikasi u mnogim islamskim gradovima – Bagdadu, Nišapur, Damasku, Basri, Reju, Buhari, Samerkandu i drugim. Osnivali su ih kao vakufe vladari, šejhovi, sufije i imućne osobe, prvobitno najčešće na graničnim područjima, u islamskoj Aziji, Sjevernoj Africi i na granicama prema Vizantiji, s ciljem da doprinese širenju islama i njegove kulture

i civilizacije u osvojenim područjima. U XII vijeku, pojavom tarikata u institucionalnom obliku, njihovo osnivanje postalo je ubrzanije, te se susreću širom Osmanskog carstva.⁴

U početku, hanikasi su građeni od skromnih materijala, drveta i ćerpiča, na mirnim i rijetko naseljenim mjestima, a prve sufije, odane zuhdu, skromnom načinu života, nisu pridavali važnost spolnjem

¹ *Hanikah* (perzijski j.) od *han*-konačišta za karavane, kuća, bogomolja, vlast, sofra, salon, predvorje, *hane* – kuća. Uludag Suleyman, *Hanikah, Islam Ansiklopedisi*, Turkiyye Diyanet Vakfi, Istanbul, 1997., 16, str. 42-43.; *Hanikah* – tekija, mjesto gdje derviši skupno obavljaju molitvu, nazvanu

zibr. *Hanikah* je obično veća tekija i to u mjestu osnivača derviškog reda...*Hanikah* je ponekad imao i obrazovnu funkciju, sličnu medresi. Fehim Nametak, *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti*, Orijentalni institut, posebna izdanja XXVII, Sarajevo, 2007., str. 112.

² J. Spencer Trimingham, *The Sufi orders in Islam*, Oxford University Press, Oxford, str. 168. i 177.

³ S. Uludag, *Hanikah*, str. 43.

⁴ Džemal Čehajić, *Institucionalni tasavvuf derviški redovi (tarikati)*, vol. X, br. 38-39, *Kelamu'l šifā'*, str. 135-136.; S. Uludag, *Hanikah*, str. 42-43.

arhitektonskom izgledu. Bila je to građevina u kojoj je živio šejh zajedno sa dervišima, a njegovo glavno zaduženje bilo je duhovno i teoretsko podučavanje derviša. Hanikah je imao stroga pravila kojih se derviš morao pridržavati.

Abu Said b. Abi Hajr (XI v.) podigao je u Bagdadu, 1025. godine, veći hanikah sa velikom sofom, mjestom za okupljanje, abdesthanom, kuhinjom i posebnim sobama za stanovanje derviša. Od tada hanikasi počinju dobijati i vrtove, boravišta za putnike, odjeljenja za liječenje bolesnih, učionice, biblioteke i slično, a u njima moglo je biti smješteno i po nekoliko stotina osoba. Sa ovim Hanikahom prvi put se uvodi sistem u kojem su sve aktivnosti bile regulisane preciznim sufijskim pravilima, a ona su – održavati stalnu čistoću tijela i odjeće, bespotrebno ne razgovarati na svetim mjestima, blagovremeno obavljati zajedničke namaze, praktimirati noćni namaz, u ranu zoru izgovarati što više istigfare i dove, te učiti Kur'an, vrijeme između akšama i jacije provoditi u zikru, biti pažljiv i strpljiv prema slabima i potrebitima, zajednički objedovati i međusobno se ne razdvajati bez šejhovog izuna.⁵

Za potrebe derviša i hanikaha vakifi su često darivali velika sredstva, veća nego za potrebe institucije medrese. U hanikasima, osim tesavvufskog odgoja i obrazovanja, održavani su dersovi, proučavani orijentalni jezici, akaid, fikh, hadis, tefsir, pisana i prepisivana su književna djela, u stihu i prozi, različite tematike, izvodio se sema'a, sufijski zikir uz muziku. Formirani su i posebni odjelci za čišćenje i održavanje, kontrolu, a od svakog derviša se zahtijevala tačnost i preciznost u izvršavanju obaveza. U protivnom

derviš bi bio sankcionisan. Posebna pažnja se poklanjala i bolesnima, putnicima, siromašnima i drugim ugroženim osobama, koje nisu pripadale derviškom redu, bez obzira na religijsku opredijeljenost.

Paralelno sa razvojem hanikaha, u svim dijelovima islamskog svijeta razvija se i medresa, čisto vjerska škola sa programiranim brojem predmeta.⁶ Tokom vremena uloga hanikaha počinje slabiti, te se u nekim dijelovima Osmanskog carstva, posebno u Bosni, hanikah često transformira u medresu.

Osim hanikaha, u kasnijem osmanskom dobu, susrećemo se i s institucijom turbe-hanikaha, koje je okupljalo simpatizere sufijskog učenja šejha pokopanog u tome turbetu. Vremenom, u hanikah-turbetu se sahranjuju vladari i sultani, a šejhovi bivaju pokopani pored ribata ili zavije. Na nearapskim teritorijama hanikasi s turbetima, i dalje su nazivani hanikasima, a na arapskim teritorijama, naročito u Srednjoj Aziji, nazivani su turbe-zavijama.⁷

Nastanak i razvoj hanikaha u Bosni i Hercegovini

Hanikah, kao sufijsko odgojno-obrazovna institucija, iz Horosana proširio se na područje Iraka, Sirije, Male Azije i Rumelije. Prihvaćen kao asocijacija sufijski, s razvijenim urbano-građevinskim kompleksom, pojavio se i u Bosni i Hercegovini, dolaskom Osmanlija.⁸ Organizovani su na identičan način kao i u svim dijelovima Osmanskog carstva, a vakifi su u okviru hanikaha podizali i biblioteke, imareta i musafirhane i slične objekte, s težnjom da ih pretvore i u kulturno-društvene centre. Ti centri postali su okosnica urbane sredine i usmjeravali opće kretanje u društvu, te su, osim, vjerske imali i

odgojno-obrazovnu, socijalnu i društveno-kulturnu ulogu, te se, vrlo često, u jednoj osobi objedinjuju uloge šejha, muderrisa i muftije. Nastanak i razvoj hanikaha na tlu Bosne i Hercegovine bio je sastavni dio osmanske politike. Kao i mnogi drugi objekti podizani su po nalogu osmanske vlasti, a najčešće su ih podizali, kao vakufe, ugledni namjesnici, paše i veziri.⁹

Na našim prostorima, djelovali su hanikasi Gazi Husrev-begov (o. 1531.), šejha Ibrahima Bistrigije (o. 1635.) u Sarajevu, Mehmeda Čauša (o. 1622.) u Konjicu, Elči Ibrahim-paše (o. 1706.) u Travniku, Koski Mehmed-paše (prije 1612.) i šejha Ismail ef. Opijača (o. 1668.) u Mostaru.

Svi hanikasi, tokom XIX i polovinom XX stoljeća, pokazali su naglašenu tendenciju postepenog preraštanja, iz sufijske odgojno-obrazovne institucije, u medresu. Na taj način, objedinjavanjem hanikaha i medrese, nestajalo je derviša, a učenici medrese su obavljali derviški zikir, sve dok nije postao potpuno sporedan.

Pojedini autori ovim hanikasima dodaju i zavije Isa-bega Ishakovića i Skender-paše u Sarajevu. U ovom radu nismo ih uvrstili u hanikahe iz razloga što se u prijevodima vakufnama i sačuvanoj literaturi ne može uočiti da su bili organizovani kao hanikasi, niti da su transformirani u medrese.

Gazi Husrev-begov hanikah

Najpoznatiji, i po važnosti, najznačajniji hanikah u Bosni i Hercegovini osnovao je bosansko-hercegovački namjesnik Gazi Husrev-beg, za vrijeme svoja drugoga namjesnikovanja.¹⁰ Hanikah je osnovan kao halvetijski, a njegov prvi pomen nalazimo u Gazi Husrev-begovoj vakufnami od 1. džumad el-evvela 938/ 11. decembra

u tri navrata: a) od 1521 do 1525., b) od 1526. do 1534., a u ovom periodu, kao vakif, izgradio je najviše objekata i c) od 1536. do 1541. godine. Vedad Bišević, *Bosanski namjesnici osmansko doba (1463-1878)*, Connectum, Sarajevo, 2006., str. 86-87.

⁵ S. Uludag, *Hankah*, str. 42.; J. S. Trimingham, *The Sufi orders in Islam*, str. 177.

⁶ Dž. Čehajić, *Institucionalni tasawwuf*, str. 136.

⁷ S. Uludag, *Hankah*, str. 42.

⁸ Džemal Čehajić, *Gazi Husrev-begov*

hanekah u Sarajevu, *Anali GHB, knjiga IV*, Sarajevo, 1976., str. 3.i 5.

⁹ Adem Handžić, *O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću*, *POF XXV/1975*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1977., str. 133-169.

¹⁰ Gazi Husrev-beg u Bosni namjesnikovao

1531. godine.¹¹ U *Vakufnami* Hanikah se spominje kao postojeći objekt, a u njemu se postavlja halvetijski šejh po izričitim pravilima:

“...te ih učinio hanikahom i tekijom za red derviša i stanom za pravovjerne šejhove koji su poznati po iskrenosti kojom se odlikuju mistici i po čednosti, koji su odjeveni u ruho bogobojaznosti i pobožnosti...postavlja se na službu šejha u njoj (tekiji) jedan od najboljih halvetijskih sljedbenika koji će biti savršen, pobožan i bogobojazan...”¹²

Za potrebe Hanikaha Gazi Husrev-beg je uvakufio velika sredstva i odredio “... šejhu 20 dirhema mjesečno, spomenutim mysticima koji u njoj stanuju 10 dirhema mjesečno...”¹³

Gazi Husrev-begov hanikah, kao poseban sufijfski, halvetijski centar, služio je ne samo kao tekija nego kao i obrazovna ustanova, medresa, u kojoj su se derviši i teoretski obrazovali u skladu sa ulogom hanikaha u Horosanu (XI vijek), zatim Iraku, Siriji, Maloj Aziji i Rumeliji. U Hanikahu se poštovala i prakticirala sufijfska tradicija, održavanjem zikra i učenjem mukabele u određenim danima – četvrtkom iza ikindije i u noćima – uoči petka i ponedjeljka. Također, tu su se predavala i djela sufijfskog i teološkog karaktera, a prema I. Kasumoviću to su – *Ihja’u ‘ulumi ad-din*, od Gazalija i *at – Tarikat al-Muhammadija*, od Birgivija, te djela *Fusus al-bikam/*

Dragulji mudrosti od Ibn ‘Arabija sa komentarima šejha Bali-efendije Sofijalija, i *Avarif al-ma‘arif / Stupnjevi spoznaje* od Suhraverdija,¹⁴ tefsir i hadis.¹⁵

Iako je *Vakufnamom* propisano da na čelu Hanikaha bude halvetijski šejh, tokom vremena došlo je do odstupanja, te su halvetijske šejhove smijenili nakšibendijski, počev od šejha Muhameda Hadžijamakovića, 1865. godine. H. Kreševljaković navodi da je nepoznato kada i zbog čega se odstupilo od odredbi *Vakufname*, ali pretpostavlja da se to dogodilo kada su šejhovi bili ujedno i muderrisi i predavali više nego što je određeno *Vakufnamom*. Tako se Hanikah, neprimjetno, pretvorio u medresu, te više nije bilo stalnih derviša, a derviški zikr se obavljao samo četvrtkom iza ikindije.¹⁶ Ovo me treba dodati i mogućnost da halvetijski predstavnici, kao pripadnici najobrazovanijeg derviškog reda, zbog visoko postavljenih kriterija, u datom trenutku nisu imali odgovarajuću osobu za šejhovsku funkciju, te su upražnjeno mjesto popunjavali pripadnici drugog derviškog reda.

Gazi Husrev-begova medresa¹⁷

Hanikah, odgojno-obrazovni centar s jakom sufijfskom tendencijom, snažno je utjecao na Gazi Husrev-begovu medresu, a o njenom

osnivanju saznajemo na osnovu *Vakufname* od 26. redžeba 943./ 08. januara 1537. godine:

“...U medresi...za đake i ljude koji će završavati nauke i usavršavati se, i u kojoj će se baviti duhovnim i tradicionalnim znanostima, treba da se postavi učen, krepostan, savršen i razborit čovjek...koji je savladao duhovne i tradicionalne znanosti. On treba da predaje tumačenje Kur’ana, hadis, osnove šeri’atskog prava, stilistiku (arapskog jezika), islamsku apologetiku i drugo što bude potrebno s obzirom na običaj i mjesto ... On treba da daje ljudima tumačenja za ona šerijatska pitanja za koja budu tražili objašnjenja...”¹⁸

Dakle, za muderrisa, koji će predavati, vakif zahtjeva da bude “... učen, krepostan, savršen i razborit ...”, odnosno, da u sebi objedinjuje spekulativne i tradicionalne znanosti, predajući *tefsir, hadis, abkam, usul, poetiku i retoriku, kelam* ali i znanosti koje “*bude iziskivao običaj*.” Ukazujući na potrebu muftije, učene osobe koja će izdavati fetve, najpogodnijom ličnošću vakif smatra muderrisa svoje medrese, a u tom svojstvu su se vrlo često nalazili i šejhovi iz Hanikaha. Tako među muderrisima Medrese bili su i šejh Ahmed ef., sin Mustafin (u. 1793.) i njegov sin, šejh Muhamed ef., zvani Kučuk Muhamed ef. (u. 1852.),¹⁹ pred kojim su učili Hadži Mehmed Refik ef. Hadžibajrić, budući šejh al-islam (1866-1868.) i Mustafa Hilmi

¹¹ *Sidžil vakufnama*, Gazi Husrev-begova biblioteka, sv. II, br. 352., str. 18.

¹² *Vakufname*, str. 47 i 55.

¹³ *Vakufname*, str. 55-56.

¹⁴ Muhammed b. Ali el-Birgivi (u. 1573.) je poznati osmanski alim koji je napisao veliki broj djela iz gramatike, ahlaka, fikha, hadisa, tefsira, akaida, a iz tesavvufa poznato mu je djelo *At-Tarikat al-Muhammadija*. Emrullah Yuksel Birgivi, *Islam Ansiklopedisi*, Turkiye Diyanet Vakfi, Istanbul, 1992., dio 6, str. 191-194.; Jahja b. Habaš Sihab ad-Din Suhraverdi (1153-1226) je poznati sufija i osnivač škole tesavvufa, zvane Suhraverdija. M. M. Šarif, *Historija islamske filozofije*, August Cesarec, Zagreb, 1988., knjiga I, str. 364-384.; Kasim Dobrača, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih*

rukopisa, al-Furkan i Rijaset IZ u BiH, London-Sarajevo, 2000, sv.I, str. 530

¹⁵ Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, IKC, Mostar, 1999., str. 166.; Bilal Hasanović, *Islamske obrazovne institucije u Bosni i Hercegovini od 1850 do 1941. godine*, Islamski pedagoški fakultet u Zenici, Sarajevo, 2008., str. 284-286.; Dž. Čehajić, *Derviški redovi*, str. 87.

¹⁶ H. Kreševljaković, Hanikah, str. 58; Behija Zlatar, Tekije u Sarajevu u XVI i XVII stoljeću, *Beharistan*, br. 3-4, 2001., str. 146-155; F. Hadžibajrić, *Tesawuf*, str. 18-20.; M. Traljić, U povodu, str. 61-62.

¹⁷ Gazi Husrev-begova medresa osnovana je 1537. godine. U početku nazivana je Husrevija, po svome osnivaču, a u narodu bila je poznata pod imenom Kuršumlija, zbog olovnog krova kojim je pokrivena.

Podignuta je u čast Gazi Husrev-begove majke, princeze i kćerke sultana Bajazita II, pa je nosila i ime Seldžukija.

¹⁸ *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Orijentalni institut, Sarajevo, str. 64-65.

¹⁹ Šejh Ahmed ef. je funkciju šejha i muderrisa obavljao najduže vrijeme, punih 47 godina. Istovremeno je bio glavni vaiz Begove i Careve džamije. Šejh Kučuk Muhamed je 33 godine obavljao dužnosti šejha, muderrisa i vaiza u Carevoj džamiji. Jedini poznati šejh kojem je država isplaćivala plaću, a povod je veliko oštećenje Gazi Husrev-begovog vakufa usljed požara. Azra Medara, *Književno stvaralaštvo halvetijskog derviškog reda u Bosanskom ejaletu/vilajetu*, magistarski rad, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2016., str. 33.

ef. Hadžiomerović, prvi re'is ul-ulema' Bosne i Hercegovine (1883-1894.).²⁰

Gazi Husrev-beg je odredio da zgrada bude izgrađena "...prema vrhima uzvišene džamije..." i uvjetovao prepoznatljiv arhitektonski izgled, kvalitetan nastavni plan i program, izuzetne muderrise i "...12 soba u kojima će stanovati nadareni, a ne loši učenici..."", sa stipendijom od dvije srebrene drahme dnevno.²¹ Medresa je bila na rangu osmanskih medresa *sabni seman* (visoke škole), samo što je svojim dimenzijama bila manja građevina. Muderris Hanikaha dobijao je dnevnu plaću od 20 akči dnevno, a muderris Medrese 25 akči, što ukazuje da je bila višeg ranga od Hanikaha. Nastava je bila organizirana po halka sistemu, a ne po godištima ili razredima. Iz nižeg u viši stupanj prelazilo se na osnovu postignutog uspjeha, bez obzira na provedeno vrijeme. Raspored nastavnih predmeta bio je stalan, i nakon 12-16 godina, svršenci su dobijali idžazetnamu (svjedodžbu) i mogli su biti postavljeni u sve vjerske službe kao imami, hatibi, muallimi, muderrisi u medresama, vjeroučitelji, muftije, pa i šejhu-l islam.²²

Gazi Husrev-begov hanikah i Medresa u austrougarsko doba

Finansijsko i materijalno stanje Gazi Husrev-begova vakufa, u periodu velike smjene osmanske i austrougarske uprave, i pored mnogih nereda, požara (1852. i 1879.) i ratnih dešavanja, nije bilo teško. Gazi Husrev-begov vakuf se i dalje širio osnivanjem novih zadužbina i izgradnjom brojnih stambenih i drugih objekata u Sarajevu. U trenutku austro-ugarske

okupacije Gazi Husrev-begov vakuf je bilježio stalni suficit. Čak ni I svjetski rat nije drastično ugrozio materijalno stanje Gazi Husrev-begovih vakufa. Nastava u Hanikahu i Medresi je bila organizirana po halka-sistemu, sistemu u kojem se odvijala nastava ne samo u Osmanskom carstvu, već i u svim dijelovima islamskog svijeta.

U cilju uspješnog organiziranja i osposobljavanja učenika medresa za rad u reformiranim mektebima, na prijedlog Zemaljsko-vakufskog povjerenstava za Bosnu i Hercegovinu, 28. juna 1892. godine otvoren je Dar al-mu'allimin, a nastavu su pohađali učenici Hanikaha i Kuršumlije, zbog poznavanja orijentalnih jezika. Upravitelj i glavni muderris bio je Ahmed ef. Ribić-Širazija.²³

Iz dopisa mutevelije Gazi Husrev-begovog vakufa, Hamdibega Mutevelića, upućenog Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu od 4. maja 1907. godine saznajemo da je u Hanikahu i Kuršumliji smješteno preko stotinu učenika koji žive u vrlo lošim uvjetima što utječe na odgojno-obrazovni sistem. Na osnovu Deftera prihoda i rashoda Gazi Husrev-begova vakufa od 1880/81. do 1910. godine uočavamo da su 24 učenika²⁴ Kuršumlije imali besplatno stanovanje i ishranu, neku vrstu stipendije, a svi ostali su bili u socijalno slabijem statusu.

U dopisu Zemaljske vlade za BiH od 11. maja 1907. godine naglašeno je da se Kuršumlija i Hanikah medrese nalaze u odnosu na druge medrese u Bosni "...u nešto boljem građevnom stanju, ali su ovdje mračne i vlažne sobice štetonosne po zdravlje, jer su sve kao i one u ostalim medresama prenapunjene. U jednoj maloj sobici smješteno je više puta po šest softi."

Usljed vremenskih nepogoda i velike hladnoće stanje u medresama se pogoršalo, te se među učenicima pojavio veliki broj bolesnih.²⁵ Iste godine započela je obnova zgrada Hanikaha i Kuršumlije.²⁶

Školske 1886./1887. godine Hanikah je prešao sa halka sistema na sistem trostupanjskog (osmogodišnjeg) rada,²⁷ a 1913./1914. godine, spojen je Dar al-mu'allimin sa Medresom i smješten u njene prostorije. U Hanikahu su 1914. godine izvršene sljedeće promjene – trogodišnje obrazovanje zamijenjeno je četverogodišnjim, opisno ocjenjivanje je potisnuto u korist brojčanog, uvedeni su završni ispiti na kraju svakog razreda, izuzev četvrtog, i umjesto idžazetname, izdavana su godišnja svjedočanstva. Hanikah je, 1914. godine, dobio i svoj pečat, u sredini, s ispisanim tekstom, arapskim pismom i latiničnim po unutrašnjem rubu, na kojem je pisalo *Uprava Hanikah medrese u Sarajevu*.²⁸ Pečat je bio u upotrebi do 1921. godine.

Hanikah na čelu sa šejhom Hadži Ahmedom Hadžijamakovićem, radi samostalno, ali učenici pohađaju Dar al-mu'allimin kao redovni učenici. Prema H. Kreševljakoviću, školske 1919/20., a prema H. Čuriću 1920/21. godine²⁹ ukida se Dar al-mu'allimin. Odlukom Ulema medžlisa i Vakufsko-mearifskog saborskog odbora od 22. decembra 1921. godine Medresa i Hanikah se spajaju u reorganiziranu, jedinstvenu dvostupanjsku osmorazrednu, s početnim i srednjim stupnjem, *Gazi Husrev-begove medrese*. U Medresu su mogli biti upisani učenici sa neavršenih 14 godina starosti, a predmeti izučavani na nižem stupnju su

²⁰ H. Kreševljaković, Muderisi, str. 150-152.; Šejh Sejfuddin Fehmi b. Ali Kemura, *Sarajevske muftije od 926.-1519. do 1334.-1916. godine*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1916., str. 28-29.; Hajrudin Čurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983., str. 134-135.

²¹ *Vakufname*, str. 62-63.

²² Hamdija Kreševljaković, Gazi Husrev-begova medresa, *Spomenica Gazi*

Husrev-begove četiristogodišnjice, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1932., str. 48-50.

²³ Edhem Mulabdić, Darul-muallimin, *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ*, Vrhovno Islamsko Starješinstvo, Sarajevo, god. XLII, br. 1, 1979., str. 49-54.

²⁴ Broj 24 učenika uočljiv je u *Defterima prihoda i rashoda i u Defterima službi Gazi Husrev-begova vakufa od 1880/81. do 1910. godine*.

²⁵ Nijaz Šukrić, Gazi Husrev-begova medresa u vrijeme austro-ugarske uprave (1878-1918), *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ*, Vrhovno Islamsko Starješinstvo, Sarajevo, vol. LI, br. 5, 1988., str. 499-502., bilješka 7.

²⁶ N. Šukrić, Gazi Husrev-begova, str. 502.

²⁷ J. Mulić, *Gazi Husrev-begov hanikah (1531-1921)*, s.n., Sarajevo, 2012., str. 61-64.

²⁸ J. Mulić, *Gazi Husrev-begov hanikah*, str. 79.

²⁹ H. Čurić: *Muslimansko školstvo*, str. 102.

*kiraet, akaid, ahlak, povijest islama, fikh, arapski, turski i maternji jezik,*³⁰ *opća povijest, zemljopis, prirodopis, matematika, fizika, husn-i hatt i krasnopis latiničkog pisma.* U augustu 1925. godine Vakufsko-mearifski sabor na prijedlog Ulema medžlisa je usvojio *Pravilnik Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu*, a sadržavao je opće propise, nastavni plan i kućni red. Ovim Pravilnikom Medresa je postala viša medresa (*alijja*) sa tri stupnja- pripravnici,³¹ srednji i viši. Predviđeno je da svaki stupanj traje četiri godine, a pripravnici su mogli upisati svršeni osnovne škole ili mektebi ibtida'ijje i ako uspješno polože prijemni ispit iz kiraaeta i arapskog jezika. U kasnijem periodu prijemnom ispitu su dodani maternji jezik i matematika. Pripravnici se okončavaju polaganjem nižeg stupanjskog ispita čime dobijaju zvanje mujezina, imama i mektebskog muallima.

Srednji stupanj mogli su upisati svršeni nižeg četverogodišnjeg stupnja Medrese, svršeni četverogodišnjih nižih medresa uz polaganje ispita iz arapskog jezika i predmeta koje nisu izučavali, te svršeni gimnazija, uz dopunski ispit. Svršeni drugog stupnja stjecali su zvanje učitelja vjeronauke na mektebi ibtida'ijjama i osnovnim školama, imam-matičar, a obrazovanje mogu nastaviti na alijji. U školskoj 1930./1931. godini uvedeni su i predmeti *usuli tedris i vaz, usuli fikh, imamet, njemački jezik, građansko-pravne nauke, crtanje, pedagogija, gospodarstvo, hemija, nauka o zdravlju i tjelovježba.*³²

Viši stupanj trebao je trajati četiri godine, a mogli su ga upisati odlični svršeni srednjeg stupnja, a osposobljeni su za zvanja muderrisa, članova Ulema medžlisa, muftije i reisa. U nastavnom planu na ovom stupnju, osim ranije navedenih predmeta, izučavani su i *tesavvuf, mikat,*

latinski jezik i filozofsko-pravne nauke. Nastava se održavala u Đulaginom dvoru, a nastava alijje u Kuršumliji. Međutim, otvaranjem Šeri'atsko sudačke škole upisivani su učenici s završenim nižim stupnjem, te je alijju završila samo jedna generacija. Zato je Vakufsko-mearifski sabor na prijedlog Ulema medžlisa 3. aprila 1939. godine donio *Uredbu o Gazi Husrev-begovoj medresi. Uredbom* je Medresa osmorazredna s dva stupnja (tečaja), nižim i višim.

Objedinjena Gazi Husrev-begova medresa je dobila i službeni pečat, na kojemu je na unutrašnjem rubu bosanskim jezikom i latiničnim pismom, a u sredini arapskim jezikom bio ispisano naziv nove medrese – *Upraviteljstvo Gazi Husrev-begovih medresa Sarajevu.* Školske 1929./1930. godine završila je i prva generacija učenika VIII razred i položila srednji završni ispit, a Uprava Gazi Husrev-begovog vakufa odlučila je da Gazi Husrev-begove medrese i službeno nastave s radom pod nazivom Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu. Time je, poslije devet godina, obnovljena Gazi Husrev-begova medresa, a Hanikah-medresa neprimjetno iščezla.³³ Za prvog muderrisa i upravitelja Medrese, Ulema medžlis je imenovao Ibrahima ef. Imširovića (u. 1967.), a 1924. godine na funkciju upravitelja i drugog muderrisa imenovan je Muhamed Emin Dizdar (u. 1939.).

Gazi Husrev-begova medresa nakon II svjetskog rata

Početkom II svjetskog rata, 6. aprila 1941. godine Nastavnički savjet Medrese na čelu sa direktorom Ahmed ef. Burekom, donijelo je odluku o prestanku nastave, a učenici su poslani na prinudni raspust do septembra iste godine. Ovakvih prinudnih pauza, tokom Rata je bilo više. U više navrata zgradu Medrese u

Đulaginom dvoru je naseljavala neprijateljska vojska, odnoseći sa sobom sav školski inventar. Zato u školskim 1941./1942. i 1943./1944. godini nisu upisivani učenici u prvi razred. Od ratnih posljedica Medresa se oporavljala gotovo dvadeset godina (1945.-1965.), radeći nekompletirana.³⁴

U periodu nakon II svjetskog rata, školske 1949./1950. godine komunističke vlasti su prisvojile zgradu Medrese u Đulaginom dvoru. Medresa se morala preseliti u internat Šeri'atsko sudačke škole u Dobrovoljačkoj ulici (današnjoj Hamdije Kreševljakovića), a nastava se odvijala u vrlo teškim uvjetima. Uz velike napore Islamske zajednice, 1976. godine zgrada u Đulaginom dvoru je vraćena i u njene proširene i obnovljene prostorije smjestila se Medresa.

U drugoj polovini XX vijeka Medresa je više puta reformirana. Školske 1961./1962. godine sa osmogodišnjeg, prešla je na petogodišnje školovanje. Godine 1980/1981. reformisana je u četverogodišnju srednju školu, a u njenoj zgradi je 1977. godine otvoren Islamski teološki fakultet. Dolaskom agresije na Bosnu i Hercegovinu, Fakultet se iseljava, a cijela zgrada ostaje Medresi i njenim učenicima.

U sklopu Gazi Husrev-begove medrese nastajala i razvijala su se ženska odjeljenja. Od svog osnivanja 1933. do 1949. godine tri puta je mijenjala ime – Islamska ženska vjerska škola, Ženska medresa (do 1940.) i Gazi Husrev-begova ženska medresa. U početku je radila u zgradi Islamske zajednice na Pirinom brijegu, nedaleko od Hadži Sinanove tekije. Školovanje je trajalo pet godina, a od školske 1939./1940., osam godina, kao i u muškom dijelu Medrese. Ubrzo je zatvorena, te 20. novembra 1978. godine ženska Medresa je ponovo otpočela sa radom, a školovanje od tada do danas traje četiri godine.

³⁰ Maternji jezik u to vrijeme službeno je nazivan srpskohrvatski jezik.

³¹ U školskoj 1927./1928. godini pripravnici su preimenovani u niži.

³² Jusuf Mulić, *Gazi Husrev-begove medrese*

u Sarajevu (1921-1945), s.n., Sarajevo, 2012 str. 23-31.³⁰

³³ J. Mulić, *Gazi Husrev-begove medrese*, str. 13-17.

³⁴ Ismet Veladžić, Enes Karić, Gazi Husrev-

-begova medresa od oslobođenja do danas (1945-1987), *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva*, Svjetlost, Sarajevo, vol. LI/88, br. 5., 1988., str. 506-510.

Arhitektonski izgled Hanikaha

Tokom svog postojanja zgrada Hanikaha je mijenjala svoj izgled. Č. Truhelka zadivljen arhitektonskim rješenjem prvobitnog Hanikaha navodi da se nalazio na sjevernoj strani džamije i da svojim rasporedom predstavlja vrlo zanimljivu građevinu. Kroz vrata, ukrašena stalaktitima, ulazi se u lijepo predvorje sa tri strane opasano kolonadama vitkih stubova, koje ograđuju uski trijem. Svod trijema je mješovit i zanimljiv – jedna polovina je krstolika, a druga bačvasto presvođena što predstavlja pravu rijetkost u građevinama. Oko atrijske se redaju sobe za dervise, a vrata ne idu direktno na trijem. Smjerom trijema okomito je postavljen hodnik, a sa njegove desne i lijeve strane su postavljena vrata koja vode u dvije sobe, što ih hodnik dijeli. Ovakvim arhitektonskim rješenjem, pročelje je ostalo prostranije za prozor, te svaka soba ima mnogo više svjetlosti. Prvobitno, bilo je četrnaest soba, a u jugozapadnom dijelu se nalazila semahana veličine triju soba i služila je za obavljanje derviškog zikra. Sve to zajedno predstavljalo je petnaest soba kako navedeno u *Vakufnami*. U svakoj sobi stanovala su dva derviša, a hranu su dobijali iz Gazi Husrev-begovog imareta. Prema rekonstrukciji iz 1912. godine, dispozicija ovog objekta riješena je u obliku zatvorenog dvorišta i trijema. Po mišljenju M. Bećirbegović, pravougaoni oblik soba ukazuje na primjenu svodova kod pokrivanja semahane i soba po ugledu na prve brusanske medrese koje su bile pokrivene svodovima. Prilazni hodnici koji se nalaze između svake dvije sobe karakteristični su za ovo područje i ne nalaze se u rješenjima starih anadolskih, brusanskih niti uopće osmanskih medresa.³⁵

Zgrada Hanikaha je više puta zahvaćena požarima – 1697., 1755., 1831. i 1852. godine. Prvi put zgrada je obnovljena 1769. godine. Međutim, u novom požaru od 31. augusta 1831. godine, u kojem je stradao veliki dio Gazi Husrev-begovog vakufa, bilo je neophodno izdvojiti 10.860 groša za ponovnu izgradnju što je određeno, budžetom i fermanom, od 1249/ 1833. godine. U međuvremenu, prostorije Hanikaha su bile uz musafirhanu i imaret. Nakon požara 1852. godine sagrađena je nova zgrada, a nju su, sa šadrvanom u sredini, sačinjavale 12 soba, semahana, prostorija za šejha i popratne prostorije.³⁶ Time je Hanikah izgubio svoj prvobitni arhitektonski izgled. Lijeva strana Hanikaha dovršena je tek 1886. godine.³⁷

Tokom dogradnje Gazi Husrev-begova mekteba za potrebe Medrese 1931. godine Hanikah je dobrim dijelom porušen. Od njegovih soba je sagrađena trpezarija Medrese, a u drugom dijelu kupatila. Jedino je semahana ostala nepromijenjena i u njoj se održavao derviški zikr, ponedjeljkom, poslije ikindije. Zikr su obavljali učenici Hanikaha, sve do prve polovine 1949. godine, kada je umro i posljednji šejh, halvetija, šejh Hafiz Džemaludin ef. Hadžijahić.³⁸

U semahani je Ahmed ef. Burek (u. 1948.), muderris Medrese, održavao i predavanja iz tefsira i hadisa. Kada je 1950. godine zgrada Medrese oduzeta od Islamske zajednice, u prostoriji semahane je bila smještena biblioteka Prirodno-matematičkog fakulteta, a kasnije Arhiv grada Sarajeva. Nakon dugogodišnje borbe, prostorije semahane i trpezarije su vraćene, a od 14. marta 1991. godine služile su za obavljanje dnevnih

namaza.³⁹ Tokom agresije Hanikah je u znatnoj mjeri oštećen, te je ponovno rekonstruiran.

Ocjenjujući ulogu Hanikaha u kulturnom životu bosansko-hercegovačkih muslimana, Kreševljaković je kazao:

“Ovaj rasadnik islamske prosvjete u ovim zemljama dao je veliki broj šejhova i uleme u četiri stoljeća svoga opstanka. U ovom su zavodu učili u posljednje doba mnogi sinovi Herceg Bosne, koji danas zauzimaju vidna mjesta u našem životu...”⁴⁰

U narodnim kazivanjima, s velikim poštovanjem, sačuvana su sjećanja na sve šejhove Hanikaha, a posebno sjećanje na šejha Muhameda Hadžijamakovića, vođu oružanog otpora Austro-Ugarskoj okupaciji.

Hanikah šejha Ibrahima Bistrigije

Sarajevski muftija, šejh Ibrahim Bistrigija, koji se u literaturi spominje i kao Bistrigi ili Bistričanin, 1635. godine, u Sarajevu je podigao drugi halvetijski hanikah. Podignut je uz Gazi Mehmed-begovu džamiju, poznatiju pod imenom Bistrička džamija, sa strane kible.⁴¹ Tekiju, kao halvetijsku, spominje i E. Čelebi u *Putopisu*.⁴² Prema jednom beratu iz 1180/1766. godine Hanikah je izdržavan od desetine i drugih prihoda iz četiri sela u Kreševu – Crkvenjak, Komari, Bjelemići i Vrbnjak.⁴³ Zahvaljujući prihodima ovog vakufa omogućen je nesmetan rad sve do II svjetskog rata.

O ovom Hanikahu imamo vrlo oskudne podatke u izvorima i dostupnoj literaturi. I. Kasumović pretpostavlja da je prvobitno na ovom mjestu postojala Mehmed-begova

³⁵ Čiro Truhelka, *Gazi Husrev-beg: njegov život i njegovo doba*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1912., str. 176-179.; Medžida Bećirbegović, Prosvjetni objekti islamske arhitekture u Bosni i Hercegovini, *POF XX-XXI/1970-71*, Orientalni institut, Sarajevo, 1974., str. 294.

³⁶ H. Kreševljaković, Hanikah, str. 58-59.; M. M. Bašeskija, *Ljetopis*, str. 31.; Dž. Čehajić, Gazi Husrev-begov hanikah,

str. 3-7.; Š. Sikirić, Sarajevske tekije, str. 77.; Mehmed Handžić, Povodom četiristotogodišnjice Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu, *Kalendar Narodna uzdanica za godinu 1937/5*, Narodna uzdanica, Sarajevo, vol. V, 1936., str. 40.

³⁷ Č. Truhelka, *Gazi Husrev-beg*, str. 180.

³⁸ H. Kreševljaković, Šejhovi, str. 58.; M. Traljić, U povodu, str. 61-62.

³⁹ M. Traljić, U povodu, str. 61-62.

⁴⁰ H. Kreševljaković, *Spomenica*, str. 56-159.

⁴¹ Š. S. Kemura, *Sarajevske mutije*, str. 8.

⁴² E. Čelebi, *Putopis*, str. 111.

⁴³ Š. S. Kemura, *Sarajevske muftije*, str. 8-10., Š. S. Kemura, *Careva džamija*, str. 238.; Š. S. Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1913., str. 146, 157-158.

medresa, sagrađena 1520. godine, uz njegovu džamiju, spomenutu u Roznamde defterima, prilikom uspostavljanja muderrisa, 1586. i 1588. godine i predstavlja drugu medresu u Sarajevu, podignutu nakon Firuz-begove. Najvjerovatnije je šejh Ibrahim Bistrigija medresu transformirao u Hanikah u kojem je držao predavanja iz tesavvufa i odgajao dervise u duhu halvetijskog reda.⁴⁴ Međutim, ovo mišljenje smatramo neutemeljenim zato što je osnivanju medresa, najčešće prethodilo osnivanje hanikaha i tekija, a transformisani su u medrese, što možemo uočiti i na primjeru Gazi Husrev-begovog hanikaha. O radu medrese nemamo podataka, a S. Kemura opisujući posljednje dane Hanikaha navodi da je 1916. godine pretvoren u tekiju u kojoj se samo uoči petka održava kraći zikr.⁴⁵ U *Izvjestaju Ulema-i medžlisa* iz 1933. godine spominje se Hanikah, kao halvetijska tekija, u kojoj dužnost šejha, vrši vekil, te da je osnovana, vjerovatno, prije tri stotine godina.⁴⁶

Koski Mehmed-paše hanikah

U Mostaru, južno od čuvene pijace Mala Tepa, Mehmed Koski-paša, sin Mustafe,⁴⁷ roznamedžija i vojni defterdar velikog vezira Lale Mehmed-paše Sokolovića (1564.-1605.),⁴⁸ sagradio je džamiju, a potom, desetak metara sjeverno, hanikah. To je bila prva sufijska ustanova ovakve vrste u Hercegovini. Tačna

godina podizanja Hanikaha je nepoznata, ali na osnovu prijepisa vakufname znamo da je prije 1612. godine.⁴⁹ U prijepisu vakufname se ne spominje kojem redu je Hanikah pripadao, a u literaturi nalazimo na različita tumačenja. Većina autora tvrdi da je nakšibendijski,⁵⁰ a neki autori smatraju da je halvetijski. Smatramo da je Hanikah u samom početku pripadao halvetijskom redu, a u kasnijem periodu, polovinom XIX postao je nakšibendijski.⁵¹ Njeni posljednji, poznati šejhovi Hasan ef., Muhamed i Ahmed Arapdžić, pripadali su nakšibendijskom redu, a idžazetname su dobili od šejhova iz porodice Korkut u Travniku, što upućuje da je Hanikah imao čvrste kontakte sa Elči Ibrahim-pašinim hanikahom u Travniku.

Hanikah je imao devet soba, kvadratičnog oblika, namijenjenih isključivo siromašnim dervisima i jednu veliku-semahanu, namijenjenu za zikr. Posljednja soba bila je namijenjena – onome ko bude vodio brigu o čistoći u Hanikahu. I ovaj vakif, poput Gazi Husrev-bega i Elči Ibrahim-paše, odredbama vakufname precizirao je profil šejha:

“...Ko bude s dobrim djelima opravljjen, ogrtačima znanja i plemenitosti okićen, komentare Kur’ana i Hadisa bude mogao čitati, u teološkim naukama bude vješt...i bude iz reda agilnih i vrlih učenjaka, neka se postavi za šejha.”⁵²

Šejh je bio obavezan da svakog petka, poslije džume, i bajram-namaza

u vakifovoj džamiji održi vaz, a u semahani, poslije svakog sabah-namaza, zajedno sa dervisima Hanikaha, prouči tevhid, uz tespah od 1000 zrna. Na taj način sedmično bi bilo proučeno 70 000 tevhide. Za učenje tevhide, šejh je dobijao dnevnu plaću od 12 akči, i još jednu akču dnevno za učenje hatme svakog dana, zajedno sa još pet derviša. Uoči svakog petka svi derviši sa šejhom trebaju proučiti tevhid-dovu, a prije toga svaki sufijski je dužan proučiti po stotinu salavata, tri Ihlasa i Fatihu. Sevap od svega proučenog trebalo je biti namijenjeno pred dušu vakifa. Vakif je odredio da se dervisima, smještenim u sobama Hanikaha, dnevno isplaćuje po dvije akče za ishranu.

Vakif je uvakufio 200 000 akči i odredio da, preostali novac od gradnje džamije, bude potrošen za izgradnju Hanikaha “...kome neka nadaleko ne bude ravna.”⁵³

Prvi šejh ovog Hanikaha bio je, vjerovatno, vakifov brat, šejh Mahmud ef., spomenut u *Vakufnami* “...Ovlašćujem svoga uvaženog brata šejha Mahmud ef. da prema svom svijetlom mišljenju i vlastitom nahođenju u svim vakufskim stvarima upravljuje...”

Spomenutog šejha Mahmud ef., narodna tradicija povezuje sa šejhom Mahmud-babom, čiji mezar je bio mjesto hodočašća, a nalazio se u blizini istoimene džamije.⁵⁴ Među posljednjim šejhovima u literaturi se spominju šejh Hasan ef. Arapdžić (1867-1880.)⁵⁵, šejh Muhamed

rodak Lale Sokolovića, u čijoj službi je bio i Koski Mehmed-paša. Osim toga, u Beogradu je prije 1717. godine osnovana halvetijska tekija iz vakufa Koski-paše, a Koskinu mostarsku vakufnamu potvrdio je i beogradski kadija.

⁵² H. Hasandedić, *Islamske kulturno-prosvjetne ustanove u Mostaru*, str. 337.

⁵³ H. Hasandedić, *Mehmed Koski-pašina džamija*, str. 150; *Islamske kulturno-prosvjetne ustanove u Mostaru*, str. 337.

⁵⁴ H. Hasandedić, *Mehmed Koski-pašina džamija*, str. 150.

⁵⁵ Beratom mostarskog kadije postavljen je za šejha, uz plaću od 600 groša. Do tada je funkciju šejha obavljao besplatno.

⁴⁴ I. Kasumović, *Školstvo*, str. 175-176.45

⁴⁵ Kemura: *Sarajevske muftije*, str. 9.

⁴⁶ Prvi izvještaj o radu Ulema'i medžlisa u Sarajevu, *Glasnik Vrhovnog starješinstva IVZ Kraljevine Jugoslavije*, Sarajevo: Državna štamparija, Beograd, god. I, 1933., br. 3., str. 51.

⁴⁷ Ime osnivača ovog hanikaha u literaturi se pogrešno navodi kao Mehmed. Na osnovu prijepisa vakufname i natpisa iznad vrata, istoimene džamije, saznajemo da je njegovo pravo ime Muhamed. Hivzija Hasandedić, *Mehmed Koski-pašina džamija i vakuf u Mostaru*, *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u FNRJ*, vol.III, br.5-7, 1952.,str. 146.

⁴⁸ Koski Mehmed-paša je rođen u Mostaru,

nepoznate godine. Bio je roznamedžija (hroničar) velikog vezira u periodu od 1604. do 1605.godine, a zatim je imenovan za vojnog defterdara. Velikog vezira je pratio u vojnim pohodima po Ugarskoj i Austriji i vodio dnevnik. Umro je 1611.godine. H.Hasandedić, “Mehmed Koski-pašina”, str. 146,149.

⁴⁹ H. Hasandedić, *Islamske kulturno-prosvjetne ustanove u Mostaru*, str. 337.

⁵⁰ Dž. Čehajić, *Derviški redovi*, str. 48.

⁵¹ Halvetijski derviški red, u vrijeme Koski Mehmed-paše, je bio najrašireniji red u Osmanskom carstvu, a posebno u Carigradu, gdje je Mehmed-paša boravio. Jedan od halvetijskih murida bio je i veliki vezir Mehmed-paša Sokolović,

ef. Arpadžić (1880.-1907.),⁵⁶ te šejh Ahmed Arpadžić, poznat pod imenom Ahmed Hamdi (1907.-1922.). Obzirom da je hanikah-medresa prestala s radom 1925. godine, ostaje nepoznato da li je u trenutcima zatvaranja imala šejha i ko je to bio?!

Hanikah kao medresa

Transformacija Koski Mehmed-pašinoj hanikaha u medresu dogodila se prije 1796. godine što zaključujemo na osnovu tariha mula Idrisa, sina Abdul-Meme hodže, ukopanog u haremu Džamije. Na tarihu, pored imena, zabilježeno je da je umro 1211./1796. godine kao učenik Medrese.⁵⁷

U XIX vijeku, dobu rada reformiranih medresa, Koski Mehmed-pašina medresa je primjenjivala nestupnjevanu osmogodišnju nastavu i znatno kvalitetniji nastavni plan u odnosu na *Opće direktive* iz 1895. godine. O tome svjedoče ovjereni prijevodi svjedočanstava dvojice učenika, Nazifa Kojića (od 1907./1908. do 1914./1915.) i Halila Tule (od 1908./1909. do 1916./1917.). Svjedočanstva su pisana na osmanskome jeziku, arapskim pismom, a na kraju je napisano *na ispitima svladao stupnjeve na način kako je gore navedeno, tako da je sada sposoban vršiti vjersku službu.*

U VIII razredu medrese učenici su, kao završne, morali polagati sljedeće predmete- *tilavet-i Kur'an, ulum-i dinijje, sarf-i arabijje* (arapska gramatika), *nahv-i arabijje* (sintaksu), *meani* (semantiku), *sarf-i turkijje* (turska gramatika), *imla* (arapski i turski pravopis), *mantik i hat* (arapski krasopis).

Ako ovaj nastavni plan usporedimo sa nastavnim planovima drugih

medresa toga doba uočimo da nisu bili zastupljeni predmeti *durrjetka* (osnove dogmatike i obredoslovlja), *semanli-šerif* (Poslanikov a.s. životopis), *alaka* (arapska frazeologija) i *multeka*. Međutim, bili su zastupljeni predmeti koje ne nalazimo u nastavnim planovima drugih medresa, *meani, sarf-i turkijje i nahv-i turkijje*. Na ovakav način nastavni plan Medrese bio je znatno obimniji i sadržajniji u odnosu naspram drugih medresa.

Nestupnjevana osmogodišnja nastava u Koski Mehmed-pašinoj medresi primjenjivana je u periodu od školske 1895./1896. godine do njenog zatvaranja 1924./1925. godine.⁵⁸

Utvrđiti ko su bili prvi muderrisi Medrese je teško, kao što je teško utvrditi i prve šejhove Hanikaha. U doba austro-ugarske vlasti, pa do zatvaranja 1924./1925. godine muderrisi medrese bili su kurra hafiz h. Muhamed Emin ef. Ridžanović (1878-1882.) i Sulejman Hamza ef. Puzić (1882-1925).⁵⁹ U njoj su predavali i Abdulah Ridžanović, mostarski muftija, Hamza Puzić i Hasan Nametak.⁶⁰ Ova medresa je iznjedrila ugledne alime kao što su Muhamed Brkić (r.1870.), Muhamed Krpo (u.1965.), Ahmed Muslibegović (u.1944.), Ahmed Miftah Puzić, Salih Puzić, Ibrahim Riđanović i drugi.⁶¹

Do 1892. godine Medresa se izdržavala iz prihoda njenog vakufa. Godine 1889. vakuf je imao prihode od 11750 forinti, a rashodi su iznosili 1169 forinti, od čega je plaća šejha Medrese iznosila 80,50 forinti, te je ostvaren višak od 581 forintu. Vakufski proračuni u 1892. godini su pokazali da je vakuf Medrese imao

ukupan prihod od 1 750 forinti, a rashode bez plaće muderrisa, 1 218 i višak od 532 forinte. Međutim, plaća muderrisu se nije mogla isplatiti iz vakufskih prihoda.

Početak XX vijeka, Koski Mehmed-pašina medresa je dočekala bez vakufskih sredstava, tako da je 1913. godine plaća muderrisa isplaćivana iz Karadžoz-begova vakufa.⁶²

Svoj prvi pečat Medresa je dobila krajem austro-ugarske vladavine. Na unutarnjem rubu upisano je Koski Mehmed-pašina medresa u Mostaru, na bosanskom jeziku, a u sredini pečata, na osmanskome.⁶³

Njenim zatvaranjem 1925. godine, zatvorena je posljednja mostarska medresa. Srušena je 1951. godine, a do rušenja, u njenim prostorijama, nakon I svjetskog rata bile su smještene prognane porodice iz Gacka.⁶⁴

Hanikah šejh Ismail-ef. Opijača

Ovaj hanikah je osnovao šejh hadži Ismail ef. Opijač 1079./1668. godine⁶⁵ u naselju Podhum, pokraj Derviš-pašine džamije. U dostupnim izvorima Hanikah se spominje i kao tekija, što upućuje na zaključak da je prethodno nosio naslov tekija. Ovo me u prilog ide činjenica da je u jednom prijepisu rukopisa iz islamskog prava zabilježeno da ga je prepisao Ibrahim, sin Bećira u Šejh Ismail ef. tekiji, u blizini Derviš-pašine džamije, 1095./1684. godine.⁶⁶

Nakon preobrazbe Hanikaha u medresu 1707. godine, u njoj je besplatno predavao Ibrahim ef. Opijač, ugledni mostarski muderris i muftija, sin osnivača.⁶⁷ Za razliku od drugih

⁵⁶ Šejh Muhamed ef. Arpadžić je funkciju šejha obavljao od 1880. godine, a službeno postavljen 1888. godine, kada se Zemaljskom vakufskom povjerenstvu obratio dopisom za postavljanje na mjesto šejha. Alija Dilberović, "Nakšibendijska tradicija Mostara u XIX i prvoj polovini XX stoljeća – sličaj Koski-pašinoj hanikaha", 30.11.2016., <http://www.ibn-sina.net/net/.../index.php?...mostara-u...koski.../>

⁵⁷ Jusuf Mulić, *Muslimanske škole u Mostaru (1554-1945)*, s.n., Sarajevo, 2012., str. 129.

⁵⁸ J. Mulić, *Muslimanske škole u Mostaru*

(1554-1945), str. 135-138.

⁵⁹ Sulejman Hamza ef. Puzić bio je drugi muderris Medrese od 1882-1914., a prvi muderris u periodu 1914-1925.

⁶⁰ Dž. Čehajić, *Derviški redovi*, str. 49.

⁶¹ H. Hasandedić, *Islamske kulturno-prosvjetne ustanove u Mostaru*, str. 337.; J. Mulić, *Muslimanske škole u Mostaru (1554-1945)*, str. 139-142.

⁶² J. Mulić, *Muslimanske škole u Mostaru (1554-1945)*, str. 129.

⁶³ J. Mulić, *Muslimanske škole u Mostaru (1554-1945)*, str. 138.

⁶⁴ H. Hasandedić, *Islamske kulturno-prosvjetne ustanove u Mostaru*, str. 337.

⁶⁵ M. Mujezinović, *Islamska epigrafika, III*, str. 278.

⁶⁶ J. Mulić, *Muslimanske škole u Mostaru (1554-1945)*, str. 154.; H. Hasandedić, *Medresa šejh Ismail ef. Opijača u Mostaru, Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ*, Sarajevo, vol. XXVII, br. 10-11, str. 485-486.

⁶⁷ Omer Mušić, Ibrahim Opijač Mostarac, *POF, 10-11*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1961., str.31-32.

hanikaha, ovaj Hanikah sa medresom nije imao svoj vakuf, pa je finansiran iz državnog proračuna. Pretpostavljamo da je pripadao nakšibendijskom derviškom redu. O šejhovima, muderrisima, organizaciji i radu Hanikaha i medrese nemamo dostupnih podataka. Ne znamo kada je zatvoren i srušen, ali pretpostavlja se da je zatvoren prije 1860. godine.⁶⁸

Hanikah Mehmeda Čauša

Na osnovu prijevoda *Vakufname*, sačinjene 7. oktobra 1622. godine, saznajemo da je konjički vakif, Mehmed Čauš, sin hadži-Abdije, uvakufio "...jednu polovinu svoga čistog imetka, čija suma iznosi 700.000 osmanlijskih srebrenih akči..." i dao sagraditi nekoliko objekata među kojima je "...i tekija sa deset odjeljenja za siromahe i dervişe. Tekija treba imati svoga starješinu (šejha) i vođu (muršid)..." Prihod ovoga vakufa bio je dovoljna finansijska podloga za opstanak Hanikaha koji će imati značajnu ulogu u kasabi Konjicu.⁶⁹

Hanikah je bio povezan sa halvetijskim hanikahom u Užicu, a šejh Hanikaha, Muhammed Džumhur (u.1697.) bio halifa poznatog šejha Hasana Užičanina iz Užica, od kojeg je vjerovatno potekla ideja o gradnji.⁷⁰

Ne navodeći nikakve detalje, E. Čelebija u zapisima sa svojih putovanja polovinom XVII vijeka, spominje dvije medrese, dva derviška hanikaha u Konjicu, od kojih je jedan vjerovatno Mehmeda Čauša.⁷¹ Posljednji šejh, Arif ef. (u. 1941.) obrazovao se u konjičkoj Junuz Čauševoj medresi, sagrađenoj u blizini istoimene

džamije 1623.godine, i predvodio zikr u Hanikahu. Međutim, na koji način su ovi hanikasi bili organizirani i kako su transformirani u medresu ostaje nepoznato. Džamija Mehmeda Čauša je nazvana i Tekijska, što upućuje na značaj i popularnost tekije (hanikaha), u sredini u kojoj se nalazila i djelovala.⁷²

Hanikah Elči Ibrahim-paše

Ovaj hanikah osnovao je bivši bosanski valija Elči hadži Ibrahim-paša (1703-1705.), o čemu svjedoči *Vakufnama*, od 28. marta 1706. godine.⁷³ Na osnovu *Vakufname* saznajemo da je "...u bosanskom ajaletu o svom trošku sagradio i uvakufio ove objekte...predavaonica (dershana),tekija halvetijskog reda, šest soba za dervişe i učenike..."⁷⁴

Profil šejha Hanikaha, zaduženog za odgoj i obrazovanje derviša, vakif je strogo precizirao "...onaj, koji je prošao sve stepene i imena tarika, a koji je usto, dobar i pobožan čovjek... Poslije smrti rečenog muderrisa postavice se za muderrisa i vaiza čovjek koji poznaje tefsir, hadis i fikh..."⁷⁵

Hanikah Elči hadži Ibrahim-paše je najstarija odgojno-obrazovna institucija ovoga tipa u Travniku. U periodu između 6. marta 1704. i kraja augusta 1705. godine, vakif je dao izgraditi objekte spomenute u *Vakufnami* o čemu je svjedočio natpis na ploči koja se prvobitno nalazila na zgradi Hanikaha u čijem sklopu je postojala i djelovala halvetijska tekija.⁷⁶

Prva zgrada Hanikaha je bila izgrađena na lokalitetu uz današnju zgradu prema Osoju, te je imala

tekiju, šest soba za dervişe i učenike i dershanu koja je istovremeno bila i semahana u kojoj se obavljao zikr.⁷⁷ Bila je prizemna, drvena građevina u obliku trokuta s malim dvorištem u unutrašnjosti, a iznad ulaza nalazio se drveni čardak. Čitav kompleks je imao pored, navedenih prostorija, i biblioteku za koju je vakif uvakufio 103 djela, među kojima je i dio tesavvufskih.⁷⁸ *Vakufnamom* je izričito određeno da u prostorijama Hanikaha mogu stanovati samo učenici i dervişi, te da se odgajaju u strogo tesavvufskom duhu:

"...u spomenutim sobama, osim derviša i učenika neka niko drugi ne obitava. Na svakoga, ko dopusti prenočište stranim osobama u tekiji i sobama, neka je prokletstvo Boga."⁷⁹

Pored smještaja, šejh tekije, derviši i učenici imali su besplatnu hranu za koju se dnevno izdvajalo 40 akči. Muderris je, kao i učenici, stanovao u Hanikahu i dobijao deset akči dnevno, a za održavanje vaza u džamiji pet akči dnevno. Za izdržavanje tekije osigurana su sredstva, a ostatak novca dijeljen je iz uvakufljenih objekata Elči hadži Ibrahimovog vakufa u Travniku, te dnevnog dohotka od stotinu i šest akči, koji je carskom naredbom poklonjen legatoru iz državnog dohotka od kantara, uspostavljenom posebnim uredbama u Sarajevu. Ostatak novca dijeljen je siromašnim učenicima od pet akči dnevno. Koliku brigu je Elči hadži Ibrahim paša posvećivao siromašnim učenicima i dervišima najbolje govori činjenica da su uz besplatnu hranu i smještaj, dobijali i stipendiju koja je bila ravna plaći pisara vakufa,

⁶⁸ H. Hasandedić, *Islamske kulturno-prosvjetne ustanove u Mostaru*, str. 337.

⁶⁹ Derviš Buturović, *Dvije konjičke vakufname, Glasnik IVZ-a, Vrhovno Islamsko Starješinstvo, Sarajevo, god. 29, br. 7, 1966.*, str. 305-309. Autor napominje da je *Vakufnamu* Tekijske džamije ustanovio Mehmed-čauš, 1622. godine. Napisana je na turskom jeziku i bila je u posjedu imama, h. Ahmeda ef. Džumhura, ali je vremenom izgubljena. Primjerak prijevoda *Vakufname* autor je dobio od hfz. Abdusalama Džumhura iz Konjica, rekavši

da je prijevod sačinjen u Beogradu, ali nije otkrio ime prevodioca. *Vakufnama* je stradala tokom II svjetskog rata.

⁷⁰ Dž. Čehajić, *Derviški redovi*, str. 99.; I. Kasumović, *Školstvo*, str. 228.

⁷¹ E. Čelebi, *Putopis*, str. 477.

⁷² Refik Hadžimehanović, *Medresa Junuz-age Prohe u Konjicu, Glasnik IVZ-a, Vrhovno Islamsko Starješinstvo, Sarajevo, br. 9, 1966.*, str. 484-487. Dž. Čehajić, *Derviški redovi*, str. 99.

⁷³ *Sidžil vakufnama*, Gazi Husrev-begova biblioteka, sv. I, br. 4., str. 391.

⁷⁴ A. Bejtović, Podaci, str. 152.; A. Bejtović, *Prijevod Elči Hadži Ibrahim-pašine vakufname, El-hidaje*, "El-Hidaje" organizacija Nezavisne države Hrvatske, Sarajevo, god.V/1942., br. 12, 1941., str. 283-288.

⁷⁵ A. Bejtović, Podaci, str. 153-154.

⁷⁶ M. Mujezinović, *Islamska, II*, str. 369.; A. Bejtović, Podaci, str. 152.; A. Bejtović, Elči Hadži, str. 175.

⁷⁷ I. Kasumović, *Školstvo*, str. 209.

⁷⁸ M. Mujezinović, *Islamska, II*, str. 369.; A. Bejtović, Elči Hadži, str. 175.

⁷⁹ A. Bejtović, Podaci, str. 154.

a veća od plaće prvog imama, mujezina, pa čak i šejha tekije.⁸⁰

Vremenom Hanikah je dotrajao, te je bila neophodna njegova obnova, izvršena u periodu od 9. maja do 8. decembra 1781. godine, a zadržan je najvjerovatnije prvobitni oblik.⁸¹ Prateći genealogiju šejhova i u ovom Hanikahu, kao i u Gazi Husrev-begovom, tokom vremena, došlo je do odstupanja od pravila o postavljanju halvetijskog šejha, strogo preciziranim odredbama *Vakufname*, ali i objedinjavanja funkcije šejha i muderrisa Medrese, a kasnije i muftije i kadije u jednoj osobi. Među najznačajnije šejhove i muderise Hanikah-medrese ubrajaju se Muhamed b. Emrullah Šamić (u. 1780.), Hadži Salih b. Muhamed ef. el-Bosnevi, Derviš Muhamed ef. Korkut (u. 1877.), Muhamed Hazim Korkut (u. 1920.), Muhamed Asim Korkut (u. 1939.), Munib Korkut (u. 1925.) i Asim Korkut (u. 1938.). Hanikah je austrougarsku okupaciju dočeka na čelu sa nakšibendijskim šejhom, muftijom i muderisom, Derviš Muhamed ef. Korkutom.⁸²

Hanikah u austrougarsko doba

Zahvaljujući bogatom vakufu kojeg je Elči hadži Ibrahim-paša ostavio za održavanje, Hanikah je dobro poslovao i imao je višak prihoda, što možemo uočiti iz *Proračuna vakufa za 1889. godinu*. Iz ovog proračuna, a na osnovu stavki o plaćama muderrisu i šejhu, učenicima medrese i učenju mevluda, možemo zaključiti da je, istovremeno, funkciju šejha i muderrisa, obavljala ista osoba.⁸³

Izgradnjom željezničke pruge na relaciji Lašva-Bugojno, srušena je Elči hadži Ibrahim-pašina medresa sa tekijom, te je Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu dozvolila izgraditi novu zgradu, na zemljištu istoimenog vakufa, pedesetak metara u smjeru

sjeveroistoka od mjesta gdje se nalazila prvobitna zgrada.⁸⁴ Arhitektonskim rješenjem nova zgrada je dobila veliku dvoranu za skupna predavanja, kapaciteta osamdeset osoba i zamjenjivala je staru dersšanu. Imala je i sobe za glavnog muderrisa, muftiju, 35 soba za stotinu i pedeset učenika, četiri učionice i po dvije za higijenu i poslugu.⁸⁵ Otvorena je 1895. godine, a prilikom gradnje uklesan je hronogram, sastavljen od dvadeset dva stiha, na turskom jeziku.⁸⁶ Nažalost, 03. septembra 1903. godine, Travnik je zahvatio požar, te je stradao Elči hadži Ibrahim-paše vakuf u velikoj mjeri, pa iz *Proračuna za 1913. godinu* zaključujemo, na osnovu stavki plaća muderrisu i pomoć učenicima, da se šejh i zikr/mevlud više ne spominju. Dakle, u potpunosti se odstupilo od *Vakufname* i Elči hadži Ibrahim-paše hanikah je iz odgojno-obrazovne institucije za dervise, prerastao u čisto obrazovnu instituciju – medresu, kao i Gazi Husrev-begov hanikah.⁸⁷

Naredne godine su bile vrlo teške za rad Medrese. Zemaljska vlada je posredstvom Vakufskog povjerenstva pružala minimalnu pomoć, nedovoljnu za njen rad, te je Uprava medrese bila primorana tražiti nove načine za izlazak iz ekonomski nepovoljnog položaja. Tako je Uprava pismenim putem od bogatih muslimana ishodila da dio kurbanskog mesa daruju za ishranu učenika Medrese. Osim toga, smještaj u internatu mogao je biti plaćen u naturi, što je učenicima predstavljalo veliku olakšicu. 12. novembra 1928. godine zgrada Medrese je izdana pod zakup glavnom odboru društva Gajret iz Sarajeva, na period od deset godina. Potpunom reorganizacijom Islamske zajednice 1936. godine niže medrese su priznate kao srednje stručne škole, a finansiranje se vezalo isključivo za Sreska vakufsko-mearifski povjerenstva.

Nastavni plan i program

O nastavnom planu i programu Medrese u periodu od osnivanja, pa do 1878. godine nemamo podataka, obzirom da nije precizirano *Vakufname*. Pretpostavljamo da je plan bio identičan ili u velikoj mjeri sličan planu i programu ostalih medresa. U novoj Elči Hadži Ibrahim-pašinoj medresi, nazvanoj Fejzija, nastavni plan je bio isti kao i ranije, sa posebnom pažnjom na predmetima *fikh*, *hadis* i *arapski jezik*.

Prve značajnije promjene u radu i organizaciji Medrese izvršene su 1895. godine. Izvršena je reforma koja je dokinula dotadašnji način školovanja (sistem halki), pa se školovanje dijeli u tri stupnja.

Prvi stupanj je trajao godinu dana, drugi tri godine, a treći tri do četiri godine. Na taj način školovanje je trajalo sedam do osam godina. Nastavni plan na prvom stupnju obuhvatao je predmete *kiraet*, *durrijetiku*, *sarf* i *arapski i turski krasnopis*. Na drugom stupnju izučavani su *kiraet*, *kaligrafija*, *nabv*, *halebija* (namaz i drugi obredi), *tarik*, *isagudžija* (logika) i *alaka* (arapska frazologija). Na trećem, završnom stupnju izučavano je *multeka*, *semali šerif* (hadis), *nabv*, *isagudžija* i *kiraet*, kao na drugom stupnju.

Elči Ibrahim-paše medresa u XX vijeku

Spomenuti način organiziranja nastave trajao je do 1925. godine kada se uvode i svjetovni predmeti. Godine 1933. Vakufsko-mearifski sabor je izvršio novu reformu aktom o novom i jedinstvenom planu i programu za sve niže (petorazredne) medrese. Od tada se izučavaju predmeti – *kiraet*, *akaid*, *kelam*, *ablak*, *fikh*, *usuli fikh*, *tefsir*, *hadis*, *feraiž*, *mantik*, *vaz*, *imamet* (*postupak okoumrlog*), *povijest islama*, *arapski, turski i maternji jezik*, *nacionalna i opća povijest*, *zemljopis*, *prirodopis*, *matematika*,

otac Safveta-bega Bašagića, pod pseudonimom Edhem, a kaligrafski rad je izveo Fevzi ef. Đulić, po kome je medresa dobila ime Fejzija.

⁸⁷ *Proračuni vakufa u Bosni i Hercegovini za godinu 1913.*, Štamparija Naroda, Sarajevo, 1913., str. 312.

⁸⁰ A. Bejtović, Elči Hadži, br. 8-10, str. 230.

⁸¹ M. Mujezinović, *Islamska*, II, str. 370.

⁸² A. Medara, *Književno stvaralaštvo*, str. 45-48.

⁸³ *Proračuni vakufa u Bosni i Hercegovini za godinu 1889.*, Štamparija Bosanska pošta, Sarajevo, 1913., str. 689.

⁸⁴ Martin Udovčić, *Travnik u vrijeme vezi-
ra (1699-1851)*, Travnik, 1973., str. 69.

⁸⁵ *Kalendar Bošnjak za 1896. godinu*, Sarajevo: Štamparija Spindlera i Löschera, vol. 06, 1896., str. 56.

⁸⁶ M. Mujezinović, *Islamska*, II, str. 370.

Natpis je sačinio Ibrahim-beg Bašagić,

*fizika, higijena, gospodarstvo, pedagogija, građanska nauka i vjerska administracija, husni hatt, krasnopis i ženski ručni rad.*⁸⁸

Potpuna reorganizacija je izvršena *Uredbom o nižim medresama iz 1939.* godine, po kojoj je ova medresa, kao i ostale, pretvorena u Nižu okružnu medresu sa šest razreda.

U planu i programu možemo uočiti proučavanje predmeta tesavvuf, u drugom razredu što je na izvjestan način predstavljalo vezu i ostatke sjećanja na tekiju u sklopu Hanikaha.⁸⁹

Nastava u zgradi Elči hadži Ibrahim-pašine medrese se odvijala do 1941. godine, kada se zbog ratnih okolnosti, odvija po drugim lokalitetima, do 1943. godine. Završetkom II svjetskog rata Medresi je zabranjen rad, a njene prostorije korištene su u raznorazne svrhe – dom za stare i iznemogle, psihijatrijski odjel, dom za beskućnike. Jedno vrijeme je bila u potpunosti napuštena, a predlagano je i njeno rušenje. Godine 1983. Općinske vlasti prostorije Medrese ustupaju fabrici namještaja 'Šipad'.

Elči hadži Ibrahim-paše medresa je tokom XIX i XX vijeka prošla burna vremena. Krajem XX vijeka, 1990. godine budi se ideja o ponovnom otvaranju Medrese, te u tom smjeru Odbor Islamske zajednice pokreće inicijativu za njeno otvaranje. U vremenima teške agresije na Bosnu i Hercegovinu, 09. augusta 1993. godine formira se Savjet Medrese kojeg je potvrdio tadašnji reis al-ulama, Mustafa Cerić.

Nakon pedeset i dvije godine, 8. oktobra 1994. godine Medresa počinje sa radom. U svoje klupe i internatski smještaj primila je 96 učenika u tri odjeljenja, a školske 2004./2005. godine primljeno je žensko odjeljenje.

Biblioteka

Za potrebe Elči hadži Ibrahim-pašinih hanikaha bila je osnovana i biblioteka koja je u početku brojila 103

različita djela na arapskom i turskom jeziku.⁹⁰ Fond biblioteke se vremenom povećavao, ne samo iz vlastitoga vakufa, već i knjižnim rukopisima mnogih vakifa. Nakon prestanka sa radom medrese Mehmed-paše Kukavice (1759.), dospio je i veliki broj knjiga koje je prethodno uvakufio bosanski vezir Hadži Mehmed-paša Kukavica (1752. i 1757.), a bilo je i knjiga koje je uvakufio i bosanski vezir Ali Dželaludin-paša (1819.-1821.). Prema spisku knjiga od 8. juna 1931. godine, potpisanog od strane tadašnjeg upravnika Medrese, Abdulkadira Mahmutovića, biblioteka je brojala 264 naslova. Godine 1941. fond, preko tri stotine kodeksa, prenešen je u Gazi Husrev-begovu biblioteku u Sarajevu.⁹¹

Zaključak

Među najraširenije sufijske institucije ubrajaju se hanikasi, nastali u horosanskoj tesavvufskoj zoni oko VIII vijeka, a potom prošireni diljem islamskog svijeta. Osmanlije su od Seldžuka preuzeli ovu instituciju i proširili je Carstvom.

U Bosni i Hercegovini u osmanском dobu osnovani su hanikasi u Sarajevu, Mostaru, Travniku i Konjicu. Bili su utemeljeni na preciznim vakufskim odredbama, za čije izdržavanje je vakif ostavio velika sredstva i precizirao moralni i znanstveni profil šejha. Zato hanikah nikad nije bio obična tekija, u kojoj se obavljao samo derviški zikr u određene dane, nego i specifična škola, gdje se predavalo i prakticalo tesavvufsko učenje. Bila je to institucija, koja je pored vjerske, odgojno-obrazovne, imala i društveno-kulturnu i historijsku ulogu. Šejhovi su postavljeni i smjenjivani dekretom osmanskih vlasti, što potvrđuje da je hanikah imao važnu ulogu u osmanском obrazovnom sistemu.

Specifičnost bosansko-hercegovačkih hanikaha, u odnosu na hanikahe u

drugim dijelovima islamskog svijeta, leži u tome što su svi prije ili na prijelazu XIX/XX vijeka neprimjetno iščezli i transformirani u obrazovnu instituciju – medresu, a opće karakteristike su:

- Sve medrese su, u početku, nastavu izvodile organizovanu u halkama, sistemu naslijedenom od hanikaha. Ali, tokom vremena odustale su od halka sistema i svoje nastavne planove reformirale u nekoliko navrata.
- Osim teoloških, u svim medresama izučavaju se i svjetovni predmeti, u manjem ili većem obimu.

Osim u organizaciji nastave, medrese su reformirane i u pogledu stupnjevitosti nastave. U tom smislu uočavamo međusobne razlike. Tako:

- Gazi Husrev-begova medresa bila je viša medresa. Godine 1925. je reformirana u trostupanjku, a svaki stupanj je trajao četiri godine, a od 1939. godine reformirana je u dvostupanjku, osmogodišnju. U drugoj polovini XX vijeka reformirana je u petogodišnju, a potom u četverogodišnju.
- Koski Mehmed-pašina medresa u periodu od 1895. do 1925. godine izvodi nestupnjevanu osmogodišnju nastavu, sa znatno obimnijim nastavnim planom u odnosu na druge hercegovačke medrese.
- Elči Ibrahim-pašina medresa 1895. godine postala je trostupanjka, osmogodišnja, a 1939. godine niža okružna medresa.

Nema sumnje da su svi hanikasi, koje smo obradili u radu, transformirani u medrese, na čelu sa vrlo obrazovanim šejhovima i muderrisima dali veliki vjerski, kulturni, obrazovni, društveni i historijski doprinos na tlu Bosne i Hercegovine od svog osnivanja pa sve do danas.

⁸⁸ E. Gazija-Pajt, *Elči hadži Ibrahim-pašina medresa*, magistarski rad, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2012., str. 50-53.

⁸⁹ A. Bejtović, Elči Hadži, br. 8-10., str. 239.; I. Kasumović, *Školstvo*, str. 152, 154, 156, 210.; Sulejman Posavljak, Elči

Ibrahim-pašina medresa u Travniku, *Glasnik Rijaseta islamske zajednice u BiH*, Sarajevo, god. LVIII, br. 1-3, 1996., str. 115-116.; H. Čurić, *Muslimansko školstvo*, str. 82-84.; B. Hasanović, *Islamske obrazovne*, str. 205-208.

⁹⁰ A. Bejtović, Podaci za kulturnu prošlost, str. 154.

⁹¹ Fehim Nametak, Važniji legati u rukopisnom fondu Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, *Analiza GHB knjiga XIII-XIV*, Sarajevo, 1987., str. 10.

Izvori

- Gazi Husrev-begova vakufnama, Sidžil vakufnama II, GHB biblioteka, br. 352, str. 18.
- Elči Hadži Ibrahim-paše vakufnama, Sidžil vakufnama I, GHB biblioteka, br. 4, str. 391.

Literatura

- Bašagić-Redžepašić Safvet beg, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine od 1463-1850.*, vlastita naklada, Sarajevo, 1900.
- Bašagić Safet-beg, *Znameniti Hrvati i Bošnjaci*, Preporod, Sarajevo 2007.
- Bašagić Safet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Preporod, Sarajevo, 2007.
- Bašeskija Mula Mustafa Ševki, *Ljetopis (1746-1804)*, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 1997.
- Bečirbegović Madžida, Prosvjetni objekti islamske arhitekture u Bosni i Hercegovini *POF XX-XXI*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1970/71.
- Bejtić Alija, *Derviš M. Korkut kao kulturni i javni radnik*, Biblioteka pokopnog društva Bakije, Sarajevo, 1974.
- Bejtić Alija, Elči Ibrahim-pašin vakuf u Travniku, *El-Hidaje*, "El-Hidaje" organizacija ilmije NDH, Sarajevo, god.V /1941-42, 1941., br. 7, 8-10 i 11-12.
- Bejtić Alija, Podaci za kulturnu povijest vezirskog grada Travnika, *Naše starine*, Sarajevo: ZZZ spomenika kulture BiH, Sarajevo, 1954., sv. II
- Bišćević Vedad, *Bosanski namjesnici osmanskog doba (1463-1878)*, Connectum, Sarajevo, 2006.
- Buturović Derviš, Dvije knjižice vakufname, *Glasnik Vrhovnog Islamskog tarješinstva u SFRJ*, Vrhovno Islamsko Starješinstvo, Sarajevo, juli-august, god. XXIX, 1966., br. 7-8.
- Čelebi Evlija, *Putopis (odlomci o jugoslavenskim zemljama)*, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 1996.
- Čehajić Džemal, Gazi Husrev-begov hanekah u Sarajevu, *Anali GHB IV*, Sarajevo, 1976.
- Čehajić Džemal, *Derviški redovi u jugoslavenskim zemljama*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, posebna izdanja XIV, 1986.
- Čurić Hajrudin, *Školske prilike Muslimana u BiH 1800-1878*, Beograd, 1960.
- Gazija-Pajt Enisa, *Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku*, magistarski rad, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2012.
- Hadžić Kasim, Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu (u razdoblju od 1920. do kraja 1982.), *Anali GHB knjiga IX-X*, Sarajevo, 1982.
- Hadžibajrić Fejzulah, Tesawuf tarikati i tekije, *Islamska misao*, Starješinstvo Islamske zajednice, Sarajevo, 1979., br.6.
- Hadžijamaković Muhamed, Porodica Hadžijamaković, *Anali GHB XVII-XVIII*, Sarajevo, 1996.
- Handžić Adem, O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni i Hercegovini u XVI stoljeću, *POF XXV/1975*, Sarajevo, 1976.
- Handžić Adem, Dokument o prvom službenom popisu Husrev-begova vakufa iz 1604.godine, *Anali GHB XV-XVI*, Sarajevo, 1990.
- Handžić Mehmed, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Državna štamparija, Sarajevo, 1934.
- Handžić Mehmed, Merhum Derviš ef. A.Korkut, *El-Hidaje*, El-Hidaje, Sarajevo, god. VII, 1943., br.1
- Handžić Mehmed, Povodom 400-godišnjice Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu, *Kalendar Narodna Uzdanica za godinu 1937/1355/56*, Narodna Uzdanica, Sarajevo, 1936.
- Hasandedić Hivzija, Mostarske muftije, *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ*, Vrhovno Islamsko Starješinstvo, Sarajevo, god. XXXVIII, 1975., br. 9-10.
- Hasandedić Hivzija, Nekoliko rukopisa iz Orijentalne zbirke provincijalata hercegovačkih franjevaca u Mostaru, *Anali GHB VII-VIII*, Sarajevo, 1982.
- Hasandedić Hivzija, Hercegovački vakufi i vakifi, *Anali GHB IX-X*, Sarajevo, 1983.
- Hasandedić Hivzija, Koski Mehmed-pašina džamija i vakuf u Mostaru, *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u FNRJ*, god. III, Sarajevo, 1952., br. 5-7.
- Hasandedić Hivzija, Medresa šejha Ismail ef. Opijača, *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ*, god. XXVII, Sarajevo, 1964.
- Hasanović Bilal, *Islamske obrazovne ustanove u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1941. godine*, Islamski pedagoški fakultet u Zenici, Zenica, 2008.
- Kasumović Ismet, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar Mostar, Mostar 1999.
- Kemura Sejfudin, Javne muslimanske građevine u Sarajevu, *Glasnik Zemaljskog muzeja XX*, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo, 1908.
- Kemura Sejfudin, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, Zemaljski muzej u Sarajevu, Sarajevo, 1909-1911.
- Kreševljaković Hamdija, Korkut D. M., *Travnik u prošlosti 1464-1878 (naročito kao glavni grad Bosne 1699-1850)*, Zavičajni muzej Travnik, Travnik, 1961.
- Kreševljaković Hamdija, Hanikah, *Spomenica Gazi Husrev-begove 400-godišnjice*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1932.
- Kreševljaković Hamdija, Muderisi Husrev-begove medrese, *Spomenica Gazi Husrev-begove 400-godišnjice*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1932.
- Kreševljaković Hamdija, Šejhovi Husrev-begova hanikaha, *Spomenica Gazi Husrev-begove 400-godišnjice*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1932.
- Medara Azra, *Književno stvaralaštvo halvetijskog derviškog reda u Bosanskom ejaletu/vilajetu*, magistarski rad, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 13.07. 2016.
- Mehmedović Ahmed, Gazi Husrev-beg i njegove zadužbine, s.n., Sarajevo, 2005.
- Mehmedović Ahmed, Ulemanske porodice Šamić-Muftić, *Glasnik Rijasetu Islamske zajednice u BiH*, Sarajevo, 2007.
- Mulić Jusuf, *Gazi Husrev-begov hanikah (1531-1921)*, s.n., Sarajevo, 2012.
- Mulić Jusuf, *Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu (1921-1945)*, s.n., Sarajevo, 2012.
- Mulić Jusuf, *Muslimansko školstvo u Mostaru (1554-1945)*, s.n., Sarajevo, 2012.
- Mujezinović Mehmed, *Islamska epigrafika u Bosni i Hercegovini I-III*, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 1977.
- Mušić Omer, Ibrahim Opijač Mostarac, *POF X-XI 1960-61.*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1961.

- Nakičević, Omer, *Arapsko-islamske značnosti i glavne škole od XV do XVII vijeka (Sarajevo, Mostar, Prusac)*, doktorska disertacija, drugo izdanje, Sarajevo, 1999.
- Nametak Fehim, *Važniji legati u rukopisnom fondu Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, Anali GHB XIII-XIV*, Sarajevo, 1987.
- Nametak Fehim, *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, posebna izdanja XXVII, Sarajevo, 2007.
- Nametak Hasan, *Mostarska ulema zadnjih 100 godina, Kalendar Narodna uzdanica za godinu 1941.*, Sarajevo: Narodna uzdanica, Sarajevo, 1940.
- Posavljak Sulejman, *Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku, Glasnik Rijaseta IZ u BiH*, Sarajevo, god. LVIII, 1996., br. 1-3.
- Sikirić Šaćir, *Sarajevske tekije, Narodna starina*, Narodna Starina, Zagreb, 1927., br. 14.
- Šukrić Nijaz, *Gazi Husrev-begova medresa u vrijeme austro-ugarske uprave (1878-1918)*, *Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva*, Vrhovno Islamsko Starješinstvo, Sarajevo, god. LI, 1988., br. 5.
- Traljić Mahmud, *U povodu ponovnog otvaranja Hanikaha, Šebi Arus*, Sarajevo, 1991., br. 13.
- Trimingham Spencer J., *The Sufi orders in islam*, Oxford Univeristy Press, Oxford, 1971.
- Truhelka Ćiro, *Gazi Husrefbeg: njegov život i njegovo doba*, Zemaljska štamparija u Sarajevu, Sarajevo, 1912.
- Tulić Muhamed, *Pitanje uređenja naših medresa i obrazovanje vjeroučiteljskog kadra*, El-Hidaje, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1937., br. 1.
- Udovičić Martin, *Travnik u vrijeme vezira (1699-1851)*, Turistički savez, Travnik, 1990.
- Uludağ Süleyman, *Hankah, İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Istanbul, 1997., dio 16., str. 42-43.
- Zlatar Behija, *Tekije u Sarajevu u XVI i XVII stoljeću, Beharistan*, ljetno/jesen 2001., br. 3-4.
- Proračuni vakufa u Bosni i Hercegovini za godinu 1889.*, Štamparija Bosanska pošta, Sarajevo, 1913.
- Proračuni vakufa u Bosni i Hercegovini za godinu 1913.*, Štamparija Naroda, Sarajevo, 1913.
- Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1985.

الموجز

الخانقاهات في البوسنة والمهرسك وتحولها إلى مدارس شرعية

عذراء مدرار

Sahmet الطرق الصوفية في نشر الإسلام والحضارة والثقافة الإسلاميتين الثريتين، وقد نشأت تلك الطرق الصوفية وتطورت في كل أرجاء العالم الإسلامي. وقد انتشر التصوف ومنظومته الحلقية السامية عبر مؤسسات صوفية متماثلة أو متشابهة، سميت بالخانقاهات والرباطات والزوايا أو التكايا. والخانقاه مكان يختلي فيه الصوفيون ويقومون ويجمعون للذكر وتجادب أطراف الحديث. أما الرباطات فهي معروفة في المناطق التي يسكنها العرب وكانت تستخدم للدفاع عن أراضي المسلمين أمام هجمات المعتدين. ثم تحولت في العصور المتأخرة إلى خلوات، يلجأ إليها الراجبون بالاختلاء للذكر والعبادة والتقرب إلى الله سبحانه وتعالى. والزوايا تجمع بين الخانقاه والرباط، وهي عبارة عن مبنى بسيط ينشئه شيخ الطريقة فور استتباب الأمن بعد فتح الجيش لمنطقة ما، وتمثل الزاوية نقطة تواصل مع السكان المحليين، ومحورا لنشأة العمران.

الكلمات الرئيسية: خانقاه الغازي خسرو بك، خانقاه الشيخ إبراهيم بيستريغيا، خانقاه محمد باشا كوسكي، خانقاه الشيخ إسماعيل أوبياتشا، خانقاه محمد تشاوش، خانقاه إلتشي إبراهيم باشا، المدارس الشرعية.

Summary

HANIKAH IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND ITS TRANSFORMATION INTO MADRASA

Azra Medara

Numerous *Derveesh* orders played a significant role in spreading the teachings of Islam throughout the world. *Tasavvuf* and the *sufi* ethics were taught within *sufi* institutions called: *Hanikah*, *Ribat* or *Zawiya (taqqiya)*. *Hanikah* is the place wherein *Derveeshes* reside in isolation from the world with the purpose of dedicating themselves to *zikr* or for conversations. *Ribats* are present in the areas with Arabic population and served for the defence of the Muslim territory from foreign attacks. Later on these were turned into the places for the isolation and solitude (*halvet*), where people who desired isolation in order to fully dedicate themselves to worship. *Zawiya* is a combination of *hanikah* and *ribat*, a modest construction founded by a *shaiikh* straight after the military conquest of some territory and it represented a link with the local population and the foundation of the urban community.

Key words: Gazi Khusrev-beg hanikah, Hanikah of shaiikh Ibrahim Bistrigija, Koski Mehmed –pasha Hanikah, Hanikah of shaiikh Ismail ef. Opjajac, Hanikah of Mehmed Čauša, Hanikah of Elči Ibrahim-pasha, madrasas